

President Arnold Rüütli ettekanne teemal

„Kuidas saavutati Eesti NSV suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmine ja selle tähtsusest NSV Liidu lagunemisele“

Eesti NSV Ülemnõukogu poolt 16. novembril 2018. a

vastuvõetud suveräänsusdeklaratsiooni 30.aastapäevale pühendatud rahvusvahelisel konverentsil Eesti Rahvusraamatukogus

Austatud konverentsist osavõtjad!

Lubage mul põgusalt peatuda sündmustel, mis ulatuvad enam kui 30 aasta tagusesse aega ja on seotud meie suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmisega 16. novembril 1988. a.

Peale Teist maailmasõda algaselt head suhted sõja võitnud riikide vahel arenesid väga kiiresti tõsiseks vastasseisuks, mis päädis nn külma sõjaga. Algas see Trumani doktriini väljakuulutamisest 12. märtsil 1947. a ja kestis tervelt 44 aastat kuni Varssavi pakti ametliku lõpetamiseni 25. veebruaril 1991. a. Ei ole kahtlust, et nn külm sõda muutis jõujooni nii Euroopas kui kogu maailmas.

Eelmise sajandi 80-te aastate lõpul olime suure föderaalriigi üks 15-st liiduvabariigist, millel olid mõned riigi tunnused. Nimetame siinkohal territooriumi, sümboolikat, osaliselt ka seadusandlikku ja täitevvõimu. Viimaste osas langetas aga keskvoim kõik olulisemad otsused.

Külma sõja tingimustes rõhutas keskvoim pidevalt sõja võimaliku puhkemise ohtu NSV Liidu ja lääneriikide vahel. Pole raske aru saada, kuidas see mõjus Eesti üldsusele kui NSV Liidu läänepiiril asuvale vabariigile. Tol ajal oli Eesti kaetud NSV Liidu sõjaväeosadega. Olime kahtlematult üks kõige enam militariseeritud piirkondi NSV Liidus. Vene sõjaväe käes oli 1,9% Eesti territooriumist.

Mihhail Gorbatšovi võimuletuleku ajaks 1985. aastal oli Nõukogude Liit langenud juba sügavasse kriisi.

Veel samal aastal algatas ta perestroika ehk uuendamise. Eesmärk oli selge: tuua riik välja allakäigu spiraalst ja pöörata majandus tõusuteele. Täna võime tõdeda, et need kavatsused ei realiseerunud.

Küsime miks?

Juba perestroika algus kujunes väga plahvatusohtlikuks.

16. mail 1985. a võttis NSVL Kommunistliku Partei Keskkomitee vastu otsuse „Abinõudest joomarlusest ja alkoholismist jagusaamiseks“. Otsus jõustus 1. juunil 1985. a.

Selle kampaania tagajärjed olid suurriigi jaoks katastroofilised. Riigikassasse jäi igal aastal laekumata 37 miljardit rubla.

Tulemused:

- plahvatuslikult kasvas puskari ajamine
- poodidest kadus suhkur
- surrogaatide massiline tarvitamine tõi kaasa suremuse kasvu
- kontrollimatult kasvas narkootikumide tarbimine jne. jne.

Võitluseks vanameelsete jõudude vastu algatas

M. Gorbatšov 1986. a glasnosti ehk avalikustamise.

Selle tulemusena:

- elavnes poliitiline elu kogu riigis

- hakati avalikult rääkima NSV Liidus toimunud repressioonidest, suurtest katastroofidest, kuritegevusest
- mõisteti hukka Stalini isikukultusega seotud repressioonid jne. jne.

Täiesti selge, et kõik see tõi kaasa NSV Liidu poliitilise eliidi polariseerumise. Impeeriumimeelsete jõudude põhiliseks eesmärgiks sai reformide peatamine ja M. Gorbatšovi võimu juurest kõrvaldamine.

Küsime – miks oli perestroika läbiviimine NSV Liidus paratamatu?

Perestroika ehk uutmine oli NLKP Keskkomitee peasekretäri M. Gorbatšovi poolt juunis 1987. aastal välja kuulutatud majandusreformide programm. Eesmärgiks oli nõukogude ühiskonna väljaviimine majanduslikust ja välispoliitilisest ummikust, kuid samal ajal säilitades sotsialistlikku ühiskonnakorda. Täna võime väita ja seda toetudes väga tõsistele majandusteaduslikele analüüsidele, et perestroika programm kukkus läbi.

Alguse sellele protsessile pani NLKP KK määrus alkoholipoliitikast. Hävitati väga tugev majandusharu koos teadusliku uurimistöoga. Lõpptulemuseks oli tõeline katastroof – riigikassasse jäi laekumata tervelt 15% eelarvetuludest. Aastatel 1986–88 lubati küll eraettevõtlust enam kui 30 tootmis- ja teenindusalas, kuid tulemused sellest jäid väga kasinaks.

Ebaõnnestus põllumajanduse reformimine. Võidurelvastumine nõudis tohutuid summasid. See aga jättis ilma rahalise katteta sotsiaalsfääri.

Eeltoodut kokku võttes võime tõdeda, et tohutu tuumapotentsiaaliga impeeriumi kokkuvarisemine oli paratamatu ilma üleminekuta täielikule sotsiaalsele turumajandusele.

Mis toimus Eestis glasnosti ja perestroika poliitika toimimise käigus?

Kui vaatame sündmuste arengut ülemnõukogu poole pealt, siis pole kahtlust, et iga meie liigutus oli jõustruktuuride pideva kontrolli all.

Kokkuvõtvalt võiksime 1980. aastate teise poole sündmusi nimetada ka uueks ärkamisajaks Eestis: nõrgenes tsensuur, lubati rahvakogunemisi, suurem sõnavabadus päästis valla üle poole sajandi tuha all hõõgunud rahva soovi taas iseseisvus kätte võita.

Eesti uue ärkamisaja protsessi käsitledes ei tohi me unustada aga kahte väga olulist dokumenti:

- 1972. a ÜRO Peaassamblee memorandumit, kus nõuti Balti riikide iseseisvuse taastamist ja võõrvägede väljaviimist. See memorandum tekkis suuresti tänu väliseestlaste aktiivsele tegutsemisele.
- 1979. a Balti riikide dissidentide ühine avalik kiri ÜRO-le, NSV Liidu juhtidele, mõlemale Saksamaa osale ja paljudele teistele riikidele, kus nõuti Molotov–Ribbentropi pakti ja selle salaprotokollide avalikustamist ning selle pakti tagajärgede heastamist.

Millised oleksid nüüd need olulisemad versta-postid sellel küllaltki ohtlikul teel, mis kokkuvõttes viisid suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmiseni?

Võibolla alustaksime sündmustega 1985. aastast.

Ei ole kahtlust, et 24. veebruaril 1985. a valitud Eesti NSV Ülemnõukogu XI koosseis oli päris kindlasti ainuke organ, kellel oli juriidiline õigus Eesti taasiseseisvumine välja kuulutada.

Meenutame, et Ülemnõukogu 285-st saadikust 192 olid NLKP liikmed. Kõrgharidus oli 149 saadikul ja 21 saadikut omasid teaduskraadi.

Eestis oli aga tolaeagne keskvoim vga tugevasti koondunud partei esimese sekretari kätte ja perestroika protsessiga kaasminek oli alguses kllalt vaevaline.

Sellele vaatamata suutis meie ajakirjandus avalikkuse ette tuua nii Stalini kuritegusid kui ka venestamispoliitika ja fosforiidikaevandamisega seotud ohud.

Meenutame, et moistet uskorenije ehk kiirendamine kasutas M. Gorbatšov esmakordselt 20. martsil 1985. a NLKP Keskkomitee pleenumil. Soov oli kiirendada ulesaamist NSV Liidu majanduslikust mahajaaumusest ulesaamist ja jouda juba aastaks 1990 arenenud toostusriikide tasemele.

Moistet perestroika kasutas M. Gorbatšov esmakordselt Leningradis 17. mail 1985. a kohtumisel sealse parteiaktiiviga. Ametlikult kiideti perestroika kurss aga heaks 25. veebruaril 1986. a alanud NLKP XXVII kongressil. Voeti vastu „Sotsiaalmajandusliku arengu pohisuunad aastateks 1986-90 ja perioodiks kuni 2000“. Taas voeti suund kommunismi ulesehitamisele NSV Liidus.

Tulles tagasi Eesti asjade juurde voime uheks oluliseks teetahiseks lugeda 18. oktoobrit 1986. a, kui toimus Eesti muinsuskaitse klubide esimene kokkutulek. See uritus viis juba jargmise aasta lopul Muinsuskaitse Seltsi loomiseni. Aga sellest veidi hiljem.

Teatavasti on eestlane oma loomult pikema jarelemotlemisega ja seda ka perestroika kaviitamisel. Kuid kui 13. jaanuaril 1987. a voetis NSV Liidu Ministrite Nookogu vastu maaruuse uhisettevoetete loomisest ja seda lubati teha ka valisfirmade osalusel, oli Eesti esimene kogu NSV Liidus, kes koos Soomega alustas varvitootmist firmas Sadolin AS. Uhisfirmasid tekkis lausa plahvatuslikult ja seda suuresti tanu meie varasematele sidemetele paljude valisriikidega. Voibolla siit voime leida ka uhe pohjuse, miks just 19. veebruaril 1987. a tegi M. Gorbatšov kahepaevase visiidi Eestisse. See oli esimene kord, kui NSV Liidu tippjuht tundis huvi aaremaal asuva vabariigi vastu.

Hilisemad sündmused lubavad aga kinnitada, et perestroika kavgus pidi just Eestist saama nn naidisvabariik tulevase liidulepinguga seotud liitriigi loomisel.

Ei moöduud na dalatki M. Gorbatšovi visiidist, kui telesaatega „Panda“ vallandati nn fosforiidisoda. Eestvedajaks sai teleajakirjanik Juhan Aare. See sündmus vallandas udrahvaliku protestilaine keskkonnareostuse vastu laiaemalt, ka Vene sojavae poolt toimepandu vastu. Viimase poolt tingitud keskkonna reostuse kahjusid peale Vene vagede lahkumist hinnati 4 miljardile USA dollarile.

Fosforiidisoja tekkimise uheks pohjuseks tuleb pidada NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nookogu salajast maarust nr 874 11. septembrist 1985. a, kus nahti ette aastateks 1989-90 kulutada 18 miljonit rubla katsekaevanduse rajamiseks selleks, et hiljem asuda fosforiidi kaevandamisele Kabalas ja Toolses. See maarus oli kooskolastatud ka Eesti tolaeagsete juhtidega. Udrahvalikul survele peatas NSV Liidu Mineraalvaetiste Tootmise Ministerium oma protokollilise otsusega 22. aprillist 1987. a fosforiidikaevanduste rajamise Eestisse. Ka minul oli siin voimalus toestada NSV Liidu aseministrile helikopteriga Eestimaa kohal lennates, et kui me laheme kaevanduste rajamise teele, tekivad samasugused suitsevad aheraine maed nagu Kiviolis voi Kohtla Jarvel ning Eesti rahvas tuleb tanavatele.

Seega uks „soda“ sai rahvamasside sekkumisega voidetud.

Kuid perestroika tuules tulid oma protestimeelega valja ka meie loomeliidud. 25. mail 1987. a asutati Loomeliitude Kultuurinookogu. Idee autoriks ja eestvedajaks sai arhitekt Ignar Fjuk. Meenutame, et nookogu 24 liikmest olid 21 NLKP liikmed ja neli isegi EKP Keskkomitee liikmed. Sellega oli garanteeritud perestroikameelsus ja nookogu edasise tegutsemise voimalus.

Kultuurinõukogu tegevus päädis loomeliitude pleenumiga juba järgmisel aastal, kus sõnastati Eesti rahva poliitilised nõudmised. Nende kättevõitmine eeldas aga iseseisva Eesti riigi loomist.

Rahvusvahelise õiguse seisukohalt ühe riigi vägivaldne liitmine mõne teise riigiga ei muuda selle liidetud riigi olemasolu. See kehtis täielikult Eesti, Läti ja Leedu annekteerimise ning inkorporeerimise kohta NSV Liidu koosseisu aastal 1940.

Tuleb tunnustada meie väliseestlaste olulist panust koos kodumaiste dissidentidega selleks, et kogu aeg hoida hõõgvel teadmist, et Eesti ja Balti vabariikide okupeerimine oli ebaseaduslik, vägivaldne ja igasugune koostöö okupatsioonivõimudega on lubamatu. Kuid kõik see jättis suhteliselt külmaks NSV Liidu keskviimu, kuni jõuti Molotov–Ribbentropi pakti (MRP) salaprotokolliga avalikustamiseni. Meenutame, et juba aastal 1948 avalikustas USA Riigidepartemang paljude dokumentide tekstid, sealhulgas ka Molotov–Ribbentropi pakti koos selle salaprotokolliga.

23. augustil 1987. a toimus Hirvepargis MRP avalikustamise Eesti grupi poolt organiseeritud rahvakoosolek. Nii Eesti rahvale kui ka kogu maailma üldsusele räägiti Hitleri ja Stalini salasobingust 1939. aastal, kus Baltimaad jäeti NSV Liidu mõjusfääri. Täna võime öelda, et tegemist oli esimese okupeeritud Eestis korraldatud poliitilise meelevaldusega. Tänu väliseestlastele jõudis informatsioon sellest üritusest kiiresti laia maailma.

EKP Keskkomitee büroo reageeris koheselt. Veel sama päeva õhtul toimunud istungil otsustati alustada vastupropaganda kampaaniat ja ürituse peaorganisaator Tiit Madisson saadeti Eestist välja.

Kuid rahva julgus meelt avaldada kasvas.

26. septembril 1987. a ilmus ajalehes „Edasi“ nelja mehe ettepanek (IME) viia kogu Eesti üle täielikule isemajandamisele. Kuidas on võimalik ühe suure katla servas paksemat suppi keeta – seda autorid ei püüdnudki lahti seletada. Sisuliselt oli aga tegemist ettepanekuga minna üle kapitalistlikule turumajandusele.

IME kontseptsiooni kohaselt nähti ette võtta Eesti NSV majandusliku ja sotsiaalse arengu küsimuste otsustamine täielikult Vabariigi võimuorganite pädevusse.

IME suureks teeneks Eesti rahvale tuleb lugeda seda, et algas majandusalane täiendõpe. Neid teadmisi läks hädasti vaja seadusandliku baasi kujundamisel tulevasele Eesti Vabariigile.

12. detsembril 1987. a asutati Trivimi Velliste eestvedamisel Eesti Muinsuskaitse Selts. Eesti rahvas võttis seltsi loomise vastu suure entusiasmiga. Rahvuslik eneseteadvus kogus jõudu ja lõi välja nn laulva revolutsiooni ajal. Ilmselt ei ole juhus, et ainult kaks päeva peale Eesti Muinsuskaitse Seltsi asutamist 14. detsembril 1987. a võttis NLKP Keskkomitee Poliitbüroo vastu salajase otsuse natsismi ilmingute kohta Balti riikides. Selle otsusega hoiatati kõige rangemas vormis Balti riike mitte tegelema natsionalismi (ehk rahvuslusega) ja kohustati kohalikke parteijuhte otsustavalt parandama ideoloogilist kasvatustööd.

Juba 17. detsembril 1987. a kinnitas EKP Keskkomitee büroo esmaste ürituste plaani ja otsustas kokku kutsuda kogu vabariiki hõlmava parteiaktiivi, et arutada vajakajäämisi ideoloogilise töö korraldamisel.

Eelnevat kokku võttes oli selge, et perestroika ja glasnost oli aktiveerinud kogu Eesti kogukonna. Oli kahanenud kartus jõustruktuuride vägivald ees. Kuid me ei tohtinud hetkekski unustada, et elasime endiselt totalitaarse võimuga suurriigis. Olime jõudnud meie vabakslaulmise ehk nn laulva revolutsiooni perioodi. Kuid räägime asjadest ajateljel.

Meie rahva meelsuse üheks näiteks oli 2. veebruaril 1988. a Tartu rahu aastapäevale pühendatud massimeeleavaldus. Vahi alla võeti 26 meeleavaldajat, kes küll peale ülekuulamist vabastati.

1. aprillil 1988. a algas Toompea lossi istungitesaalis 2 päeva kestnud Loomeliitude Pleenum.

Idee pärines lavastajalt Kalju Komissarovilt. Oli ju M. Gorbatšov isiklikult kutsunud loomeinimesi üles perestroikat toetama.

Pleenumi sõnavõtted käsitlesid pea kõiki Eesti elu valupunkte. Võib julgelt väita, et just nimetatud pleenum pani tugeva aluse Eesti rahva edasiste poliitiliste otsuste langetamisele.

13. aprillil 1988. a tegi Edgar Savisaar Eesti televisiooni otsesaates ettepaneku Rahvarinde asutamise perestroika toetuseks.

Algselt lähtus Rahvarinne oma tegevuses NLKP strateegilistest suunistest. Hiljem aga rõhuasetus muutus ja leiti, et ühiskonna reformimiseks tuleb eelkõige lähtuda rahva tahtest.

Rahvarinde programm seostati Loomeliitude Pleenumi otsustega ja IME kontseptsiooni põhimõtetega. Laulva revolutsiooni käivitamisel tegi Rahvarinne ära suure töö.

23. mail 1988. a asutati Eesti Roheline Liikumine. Linnahallis toimunud rahvakoosolekud tõid kokku üle 5000 osaleja. Seal nõuti Eesti tolleaegsete tippjuhtide tagasiastumist, samuti Eesti NSV seaduste ülimuslikkuse tunnistamist üleliiduliste seaduste ees. Ülemnõukogu erakorralise istungjärguni jäi siis veel ainult pool aastat.

Kui 4. juunil 1988. a kogunes kinos „Kosmos“ nn Sõltumatu Noortefoorum ligi 1000 osavõtjaga, siis konstateeriti juba üksmeelselt, et koos NSV Liiduga enam edasi minna ei soovita.

Miks me seda üritust oluliseks peame?

Oli ju see esimene selgelt välja öeldud soov võtta Eesti tulevane areng noore generatsiooni kätte. Mõned päevad hiljem osalesid need samad noored juba laulva revolutsiooni sündmustes.

5. juunil 1988. a algasid Tallinnas lauluväljakul nn öölaulupeod, mida hiljem juba laulvaks revolutsiooniks nimetati. Laulukaare all ühislaulmine oli sedavõrd võimas, et Eesti tolleaegsed jõustruktuurid ei sõندانud sekkuda.

14. juunil 1988. a tuli Balti riikidele tugev toetus Roland Reaganilt. Oma proklamatsioonis nr 5831 toetas ta igati Balti riikide vabaduspüüdlusi. USA Kongress taotles 14. juuni 1988. a kuulutamist „Balti vabaduse päevaks“. Ja seda ka president Roland Reagan tegi.

NSV Liidu ja Eesti tolleaegsed juhid reageerisid sellele sündmusele väga kiiresti. Moskvapoolsel initsiatiivil vabastati EKP Keskkomitee pleenumil 16. juunil 1988. a senine parteijuht Karl Vaino ja uueks esimeseks sekretäriks kinnitati Vaino Väljas. See samm oli määrava tähtsusega meie edasisele taasiseseisvumise protsessile.

Juba järgmisel päeval, s.o. 17. juunil 1988. a kutsus Rahvarinne lauluväljakule ligi 150 000 inimest, et teadvustada Moskvasse suunduvatele XIX parteikonverentsi delegaatidele, et Eesti rahvas seisab üksmeelselt Eesti taasiseseisvumise eest.

23. juunil 1988. a kinnitas Eesti Ülemnõukogu Presiidium rahvuslipuks sinimustvalge, rahvussümboliteks aga rukkilille ja suitsupääsukese. On raske üle hinnata selle sammu tähtsust meie rahva üldisele meelsusele.

NLKP XIX kongress algas 28. juunil 1988. a. Sihiseadmised perestroika toetuseks olid väga kõrged. Eesti delegaadid suutsid põhjendada Vabariigi

isemajandamisele üleviimise vajadust. Kongressi tähtsamaks otsuseks tuleb pidada üleliidulise rahvasaadikute kongressi kokkukutsumist.

Eestis kulges aga poliitiline võitlus interrinde loomise suunas ja seda vastukaaluks Rahvarinde tegevusele. See sai teoks 16. augustil 1988. a, kui toimus interrinde asutamiskoosolek.

Samal ajal hakkas lõppema EKP võimumonopol Eestis. Esimene katse tehti 24. juulil 1988. a. Eesti Kristlik–Demokraatliku Erakonna loomisega. Hiljem sulandus see valimisliiduga „Isamaa“.

20. augustil 1988. a asutati Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei. Loodud partei seisukohti iseloomustas kindel veendumus, et Eesti taasiseseisvumist saab välja kuulutada ainult Eesti Kongress. See seisukoht osutus aga vääraks.

Rahvusliku üksmeele eredaks näiteks sai 11. septembril 1988. a lauluväljakule kogunenud enam kui 150 000 osavõtjaga massiüritus „Eestimaa laul“.

Sellel üritusel nõudis Eesti Muinsuskaitse Seltsi esimees Trivimi Velliste otsesõnu Eesti väljaastumist NSV Liidust. See nõudmine läks aga otsesesse vastuollu Rahvarinde juhtide taktikaga ja oli ilmselt väga riskantne avaldus.

Septembrikuusse jääb ka Eestimaa Rahvaste Ühenduse asutamise foorum, mis toimus 24. septembril 1988. a. 1

1.oktoobril 1988. a algas Eestimaa Rahvarinde kongress. Muude dokumentide kõrval võeti vastu manifestatsioon, kus esimese Eesti Vabariigi alguse eeskujul tunnistatakse eestlaste kui põlisrahva õigust ise otsustada oma saatuse üle, kuid eitatakse vägivaldset teed selle saavutamiseks. M. Gorbatšovile saadeti usaldustelegramm tema valimise puhul NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks. Siinkohal tuleb märkida, et samal kongressil konstateeriti ka EKP ja Rahvarinde ühist soovi toetada Eesti omariikluse taastamist, aga seda liidulepingu alusel. Läks veel mõni kuu, kuni Rahvarinne loobus liidulepingu ideest.

Väga oluline on rõhutada, et Eesti suutis ära hoida OMONi loomise. NSV Liidu siseministri käskkiri nr 010-6 seda otseselt kohustas. Meie põhjendus kõrgete kindralite ees oli, et suudame Eestis avalikku korda ise kaitsta ja tagada.

Et Eesti soovib kuulutada oma seadused ülimuslikeks ja vastu võtta suveräänsusdeklaratsiooni, oli Moskva keskvõimule teada. Seda kinnitab asjaolu, et 10. novembril 1988. a arutas NLKP Keskkomitee poliitbüroo olukorda Baltikumis. Otsustati koheselt saata poliitbüroo liikmed Baltikumi, et tutvuda väljakujunenud poliitilise olukorraga.

11. novembril 1988. a saabus Tallinna endine KGB juht, sel ajal aga NLKP Keskkomitee sekretär Viktor Tšebrikov. Temapoolne hoiatus kogu Eesti rahvale oli üheselt mõistetav: te võite saada suveräänsuse, aga te kaotate kõik muu.

Päev enne suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist olin kutsutud Moskvasse Ülemnõukogu Presiidiumi aseesimehe Anatoli Lukjanovi juurde. Mul tuli kuulata peamiselt ähvardusi, et olime julgenud Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumis arutada NSV Liidu konstitutsioonivastast küsimust. Mulle loeti ette kehtiva kriminaalkodeksi paragrahvid, mis vastasid sisuliselt riigireetmisele. Seejärel saadeti mind järgmiseks ideoloogiliseks ajupesuks NLKP Keskkomitee ideoloogiasekretäri kohusetäitja kabinetti. Mäletan, et tema ukse taga ootas vastuvõttu Mikk Titma, kes oli kutsutud vestlusele enne kinnitamist EKP ideoloogiasekretäriks. Tal tuli päris pikalt oodata, kuna minu töötlemine oli põhjalik. Kabinetis oli ka Balti vabariikide parteiline kuraator sm Jartšuk. Jutu sisu ja tonaalsus oli karm. Pean tunnistama, et kui ma tavaliselt suudan oma emotsioone kontrollida, siis seal kabinetis ei pidanud närv enam vastu ja ma tõstsin samuti häält. Rõhutasin korduvalt, et olen seal Eesti rahva esindaja ja me teame, mida me tahame.

Äkki lahkus ideoloogiasekretäri asetäitja kabinetist ja teatas, et M. Gorbatšov kutsub teda enda juurde. Minul jätkus vestlus Jartsukiga, kes veel kord rõhutas, et tegemist on väga raske nõukogude konstitutsiooni rikkumisega. Hiljem kuulsin usaldusväärsest allikast, et M. Gorbatšovi juures oli kõne all minu kõrvaldamine. Nõupidamisel olid osalenud ka KGB ülem, NSV Liidu sise- ja välisminister. Mind päästis ilmselt Eduard Ševarnadze, kelle arvates oleks selline samm äratanud maailma üldsuse soovimatut kõrgendatud tähelepanu.

Mind lasti viimasele lennuga tagasi Tallinna lennata.

Oma vastuväidetes Moskvast sain toetuda meie rahva üldisele meelsusele, mida ma ka korduvalt rõhutasin. Mind lasti tulla tagasi Tallinna ilmselt eeldusega, et eespool nimetatud põhimõteteliste küsimuste arutamine Ülemnõukogu erakorralisel istungjärgul kukub läbi. Täna me teame, kuidas asjad läksid.

16. novembril 1988. a võttis Eesti NSV Ülemnõukogu oma erakorralisel istungjärgul vastu suveräänsusdeklaratsiooni. Eesti oli esimeseks NSV Liidu vabariigiks, kes teatas oma soovist lahkuda NSV Liidu koosseisist ja jätkata edasisi suhteid NSV Liiduga liidulepinguga. Suveräänsusdeklaratsiooniga tõstatasime esmakordselt NSV Liidu juhtkonna ette küsimuse Eesti riiklikust iseseisvusest.

Meie eeskujule järgnesid 1989. a Leedu (18. mail 1989. a), Läti (28. juulil 1989. a) ja Aserbaidžaan (23. septembril 1989. a). Ülejäänud 11 NSV Liidu vabariiki võtsid oma suveräänsusdeklaratsioonid vastu 1990. a.

Siinkohal tuleb tõdeda, et paljud liiduvabariigid nägid oma edasist saatust tihedas koostöös NSV Liiduga. Toome näiteks Aserbaidžaan, kes ametlikult deklareeris, et soovib ainult laiendada oma õigusi NSV Liidu koosseisus.

Seoses 16. novembri 1988. a otsustega tuli mul taas seista NSV Liidu Ülemnõukogu ja selle Presiidiumi ees selleks, et tunde kestnud kriitikatulvale vastu panna. Meie rahva üksmeelne iseseisvumise püüdlus oli minu jaoks see allikas, mis aitas vastu seista keskviimu ja selle kaasajooksikute survele.

26. novembril 1988. a kuulutati meie suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmise otsus küll õigustühiseks, aga me jätkasime nn seaduste sõjaga. Olime võtnud selge suuna Eesti iseseisvuse taastamisele.

Mida öelda kokkuvõtteks?

Esiteks.

Kõikide NSV Liidu vabariikide poolt võeti suveräänsusdeklaratsioonid vastu nende Ülemnõukogude poolt. See näitab veel kord, kellel oli juriidiliselt õigus vastavat seadust vastu võtta.

Teiseks.

Suveräänsusdeklaratsioonide vastuvõtmisega tõmmati selge piir vahele nende jõududega, kes ei soovinud liikuda iseseisvumise suunas.

Kolmandaks.

Suveräänsusparaadi võime lugeda ka üheks mõjuriks, miks aastal 1989 M. Gorbatšov andis Ida-Euroopa sotsialismileeri riikidele võimaluse demokraatlike valimiste korraldamiseks.

Neljandaks.

Võibolla aitasime kaasa ka sellele, et 9. novembril 1989. a lammutati Berliini müür.

Viiendaks.

Võibolla oli ka meie otsustel teatav osa külma sõja lõpetamise protsessis.

Kuuendaks.

25. detsembril kell 19.00 teatas M. Gorgatšov oma tagasiastumisest. Ilmselt aitasime sellele otsusele kaasa.

Austatud kuulajad!

Lubage meil siinkohal avaldada sügavat lugupidamist kõigile neile, kes ohte trotsides aitasid meid tuua tänasesse päeva.

Meie eriline tänu kuulub Vaino Väljasele, Edgar Savisaarele, Indrek Toomele, Endel Lippmaale, Ignar Fjukile, Trivimi Vellistele, Juhan Aarele ja paljudele, paljudele teistele. Meie iseseisvuse taastamine ei tulnud kergelt. Et me sisuliselt ainukese liiduvabariigina suutsime oma iseseisvuse taastada ilma inimohvriteta, siis erakordsed teened selles on kahtlematult Vaino Väljasel. Täname teda!

Tänan teid mind ära kuulamast!